

Vadovėlis 10 klasei
I dalis

Audronė Janickienė
Onutė Baumilienė
Ingrida Visockienė
Viktorija Valinčiūtė

lingua

LIETUVIŲ KALBA

TURINYS

ĮVADAS. SKIRTINGŲ TIPŲ TEKSTŲ SKAITYMAS IR VERTINIMAS – 7 · 9

I SKYRIUS. KALBA KAIP SOCIALINIS KULTŪRINIS REIŠKINYS – 10 · 35

1. Tekstų žanro, paskirties, raiškos būdas, autoriaus pozicija. Tekstas ir kompozicija – 12
2. Kalbos tyrimo darbų principai (tikslas, hipotezė, šaltiniai, metodika, medžiagos atranka, analizė, rezultatų apibendrinimas ir pristatymas) – 17
3. Pagrindiniai lietuvių kalbos tyrėjų ir ugdytojų (Danieliaus Kleino, Konstantino Sirvydo, Jono Jablonskio, Kazimiero Būgos ir kt.) darbai, jų reikšmė – 23

I skyriaus įsivertinimo testas – 33

II SKYRIUS. 5–9 (GIMNAZIJŲ I) KLASIŲ KURSO KARTOJIMAS IR GILINIMAS.

ĮGŪDŽIŲ ĮTVIRTINIMAS – 36 · 95

1. Fakto ir požiūrio skyrimas – 38
2. Sakinys. Gramatinis centras – 41
3. Žodžių junginys. Derinimo, valdymo, šliejimo santykiai – 45
4. Vientisinis sakinys. Išvardijimas ir apibendrinimas – 48
5. Sudėtinis sakinys. Sujungimas (koordinacija) ir prijungimas (subordinacija) – 50
6. Vientisinio sakinio skyryba – 52
7. Sudėtinio sakinio skyryba – 57
8. Kalbos dalių funkcijos sakinyje – 60
- 9–10. Gramatinis nagrinėjimas – 63
- 11–12. Galūnių rašybos dėsningumai – 69
13. Kalbos dalių darybos sintaksiniai aspektai – 75
14. Žodžių daryba – 79
15. Formų daryba – 83
- 16–17. Žodžių kamienų rašybos dėsningumai ir išimtys – 88

II skyriaus įsivertinimo testas – 92

III SKYRIUS. FONETIKA IR KIRČIAVIMAS. TAISYKLINGOS TARTIES IR KIRČIAVIMO ĮGŪDŽIŲ ĮTVIRTINIMAS – 96 · 129

1. Viešųjų kalbų rūšys: informacinės, įtikinimo, proginės kalbos, jų ypatybės ir rengimas – 98
2. Kalbos planavimas, rengimas ir sakymas – 101
3. Temos pasirinkimas, pristatymo plano sudarymas, tezių atranka, vaizdinės medžiagos ir įvairialypės terpės priemonių tinkamumas – 105
4. Bendrinės tarties normos – 108
5. Praktinės kirčiavimo taisyklės. Kirčiuočių požymiai – 113
6. Pagrindinės veiksmažodžių ir nekaitomųjų kalbos dalių kirčiavimo taisyklės – 119

III skyriaus įsivertinimo testas – 128

IV SKYRIUS. MORFOLOGIJA IR RAŠYBA. TAISYKLINGA GRAMATINIŲ FORMŲ VARTOSENĄ – 130 · 157

1. Televizija ir radijas: visuomeniniai ir privatūs transliuotojai. Programų sudarymo principai. Tiesioginės ir užslėptos poveikio priemonės. Kalbos laisvė ir jos ribos – 132
2. Tinklalapiai. Informacijos internete patikimumo vertinimas – 136
3. Gramatinių žodžio formų pasirinkimas ir taisyklingas vartojimas – 138
4. Linksnų reikšmės ir veiksmažodžių valdomi linksniai – 143
5. Dvejybiniai linksniai ir jų vartojimas – 149
6. Dalyvis, pusdalyvis, padalyvis ir jų vartojimas – 151

IV skyriaus įsivertinimo testas – 156

PRIEDAI · 158

TEKSTŲ ŠALTINIAI · 175

KO IR KAIP MOKYSITĖS?

Lietuvių kalbos vadovėlio *Lingua* 10 klasei 1 dalį sudaro 4 skyriai, kurių medžiagą nagrinėdami

- **gilinsite kalbos sistemos pažinimą;**
- **tobulinsite kalbos vartojimo gebėjimus;**
- **ugdysitės kompetencijas tyrinėdami probleminius klausimus:**
 - Ar kiekvienas žmogus gali tapti asmenybe?
 - Kodėl svarbu gebėti kritiškai mąstyti?
 - Ką galima laikyti dvasios aristokratiškumu?
 - Ar įmanoma suderinti savanaudiškumą ir laisvės siekį?

Kiekvieno skyriaus ĮVADINĖ ATLANKA padės susiplanuoti tikslingas veiklas, o ĮSIVERTINIMO TESTAS – peržvelgti pasiektus rezultatus ir padarytą pažangą.

Išsiskeltą skyriaus tikslą ir suplanuotus uždavinius pasiekti padės tikslingos kiekvienos temos veiklos.

Pakartota informacija susiejama su nauja.

Nagrinėjamos taisyklės ir pavyzdžiai.

Atsakant į klausimus pasitikinama, ar suprantama teorija.

Informacija pri-taikoma praktiškai, užduotis atliekant individualiai, poromis ar grupėmis.

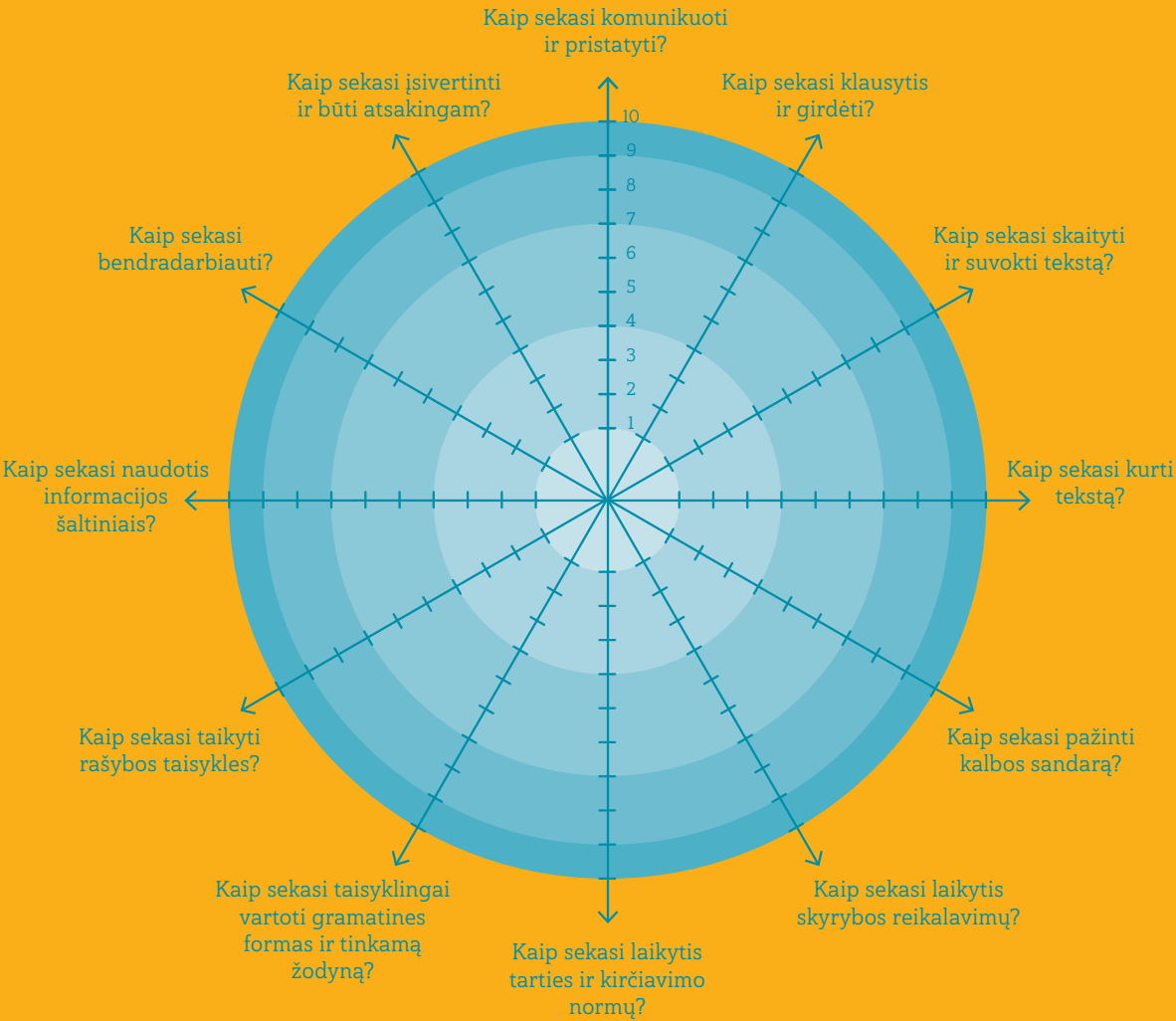
Apmąstomos veiklos, įsivertinami rezultatai, priimami sprendimai.

Glausta pagal-ba randama PRIEDUOSE (p. 158–174).

Sutartiniai ženklai nurodys veiklą, užduoties tipą, jos atlikimo būdą.

ĮSIVERTINIMO ŽEMĖLAPIS

Balai	1–3	4–5	6–8	9–10
Patarimai	Nenuleiskite rankų!	Būkite atkaklūs!	Elkitės ryžtingai!	Dalykitės patirtimi!
Sprendimai	Kreipkitės pagalbos. Išsiaiškinkite tai, kas neaišku, kaip užpildyti spragas. Padedami ar savarankiškai atlikite užduočių papildomai.	Kelkite klausimus, kas neaišku, ir ieškote atsakymų, padirbėkite papildomai. Prireikus kreipkitės pagalbos.	Užpildykite žinių spragas. Tobulėkite atlikdami papildomų užduočių.	Galite padėti klasės draugams. Imkitės sudėtingesnių užduočių.

IVADAS

SKIRTINGŲ TIPŲ TEKSTŲ SKAITYMAS IR VERTINIMAS

Kaip susieti skaitomus tekstus su savo patirtimi ir nuostatomis?

Tekstai skirstomi į tris tipus: pasakojimą, aprašymą, samprotavimą.
Pasakojimas – toks teksto tipas, kai apie ką nors pasakojama plačiai, išsamiai ir nuosekliai.
Aprašymas – toks teksto tipas, kai kas nors aprašoma vaizdingai, žadinamos įvairios adresato emocijos.
Samprotavimas – toks teksto tipas, kai autorius logiškai, nuosekliai dėsto mintis, argumentus, iš prielaidų daro išvadas, vertina, polemizuoja (ginčijasi), siekia ką nors įrodyti.
Nagrinėjamą temą galima atskleisti ir pasakojant, ir aprašant, ir samprotaujant, bet tekstuose dažniausiai derinami visi šie būdai, todėl jie paprastai būna **mišrūs**.

Tekstų tipų stilius ir kalbos ypatybės

Tekstų paskirtis – **komunikacinė¹ funkcija** – skiriasi. Nuo tipo priklauso teksto kompozicija, atsižvelgiant į jį pasirenkamas žodynas, gramatinės formos, sintaksinės konstrukcijos.
Meninei kalbai būdingas **laisvumas**, autorius siekia **paveikti emociškai ir estetiškai**, vartoja **žodžių perkeltinėmis prasmėmis**.
Publicistinio stiliaus teksto autoriui svarbu **adresatą informuoti, paveikti išdėstant savo ar kieno nors kito požiūrį remiantis vertinamaisiais argumentais**: pavyzdžiais, analogijomis, aliuzijomis ir pan.
Moksliniam, dalykiniam stiliui būdingas **logiškumas, nuoseklumas**. Mokslinėje kalboje dažniausiai pasirenkami **faktologiniai argumentai** (moksliniai, dokumentiniai faktai, statistiniai duomenys, ekspertų išvados). Autoriui svarbu ir **adresato**, kuriam skiriamas tekstas, **intelektas**.

Teksto tipo ir funkcijų supratimas padeda lengviau suvokti teksto prasmes.

Skaitydami gilinkitės į teksto prasmę.

Išsiaiškinkite raktinius žodžius, temą, problemas, autoriaus požiūrį, vertybes, idėjas.

Tekste aptariamas problemas, idėjas susiekite su savo patirtimi.

Patirtis gali būti kultūrinė², socialinė³ ir (arba) asmeninė.

Išdėstykite savo nuostatas⁴ ir nuomonę⁵ apie teksto problemas, idėjas, autoriaus poziciją.

Pasvarstykite, pritariate ar nepritariate tekste išdėstytooms mintims.

Savo nuostatas ir nuomonę argumentuokite, pateikite pavyzdžių.

Argumentai gali būti pavyzdžiai, faktai, to paties ar kito teksto citatos ir kt.

Išdėstykite savo nuostatas ir nuomonę žodžiu arba raštu.

Diskutuodami ar samprotaudami raštu kurkite rišlų, įtaigų tekstą.

¹ **Komunikacija** – bendravimas, keitimasis patyrimu, mintimis, išgyvenimais. ² **Kultūrinė patirtis** – tai rėmimasis 1) grožinės literatūros ir kitų meno rūšių (dailės, muzikos, teatro, kino klasikos, fotografijos ir kt.) kūriniais; 2) kultūros istorijos faktais ir reiškiniais (mokslu, religijos žiniomis, tradicijomis; iškilių asmenybių biografijomis ir pan.); 3) šiuolaikinės kultūros formų ir reišinių (muziejų, festivalių ir pan.) vertinimu; 4) autoritetų mintimis. ³ **Socialinė patirtis** – tai rėmimasis 1) socialinio gyvenimo realijomis (visuomeninės akcijos, organizacijų veikla, pilietinės akcijos; visuomenėje atgarsio sulaukę poelgiai ir pan.); 2) visuomenės, mokslo, politikos autoritetų mintimis; 3) autentiškais liudijimais, dokumentais, statistikos duomenimis. ⁴ **Nuostata** – tai įsitikinimas ir jausmas, kurie parengia tam tikru būdu reaguoti į daiktus, žmones ir įvykius. ⁵ **Nuomonė** yra tai, kuo mes esame tarsi ir tikri, tačiau tas tikrumas tėra laikinas, nes jis gali lengvai pasikeisti.

1. Kas priklauso nuo teksto tipo? Pateikite pavyzdžių.
2. Kokie teksto suvokimo žingsniai?
3. Kaip pagrįsti savo nuostatas ar nuomonę apie tekste keliamas problemas, idėjas?

1. Perskaitykite tekstus ir atlikite 1.1–1.12 užduotis.

I tekstas

Alvydas Šlepikas

VIENTELĖ MANO GALIMYBĖ

Laureato žodis Antano Vaičiulaičio premijos įteikimo vakare.

Savo tekstus rašau ilgai, ilgai juos nešiojuosi su savimi, tuos galvoj krebždančius žodžius, sakinių kamuo- lius, istorijas, tampausi jas kaip dažnai nereikalingą, erzinantį balastą. Kartais pirmiausia atsiranda sakiny- s, kartais istorija, kuri dar neturi kalbinio savo kūno, o tik schematišką įvykių ir veidų seką. Suprantu, kad be sakinio nebūna literatūros – tokia pastaba: „jis neturi sakinio“ arba „jo puikus sakiny- s“ yra rašytojų, o gal re- daktorių slengas, žargonas, bet ji daug pasako apie rašytoją ir jo kūrybą.

Jeigu yra sakiny- s, tai tekstu, literatūriniu įvykiu, kūrinio gali tapti beveik bet kas, bet koks tekstas, nepriklau- somai nuo tematikos ar net siužeto (kartais siužeto gali ir iš viso nebūti). Mane visada žavi, bet ir gąsdina, kaip gražiai moka rašyti tas ar kitas žmogus, kaip išsiskiria jo balsas iš kitų balsų (šitai, be abejonės, galima pasakyti ir apie visai visus Antano Vaičiulaičio premijos laureatus). <...>

II tekstas

Algirdas Landsbergis

ŽODŽIAI, GRAŽIEJI ŽODŽIAI

<...> Jis mylėjo žodžius. Jis mėgdavo lytėti juos, jausti juos burnoje. Vieni buvo šilti, kiti vėsūs; vieni šiurkštūs, kiti lygūs; vieni šnypštė, kiti dainavo. Žodžiai buvo jam brangesni už žaislus didžiojoje dėžėje. Jų buvo labai daug; nieko kito nebuvo tiek daug. Jis mėgino duoti žodžius visiems daiktams, kuriuos matė pro langą. Tie, kuriems jis nerasdavo žodžio, palikdavo tolimi ir svetimi. Tieji, kuriuos jis pavadindavo, priartėdavo prie jo ir tapdavo jo draugais.

Saulė kaitino dar labiau. Šiluma maudė Petruko ploną, standrą kūnelį. Lentpjūvė raibo jam akyse. Iš pa- mirštos uždaryti prieskonių dėžutės jį pasiekė cinamono kvapas. Jis nenustojo šypsojėsis. Jam buvo taip gera, kad ėmė linksėti galvute užsimerkdamas ir atsimerkdamas. Jam buvo geriau, kaip valgant pudingą, kaip miš- ke ant žolės, kaip Kalėdų Seniui išbėrus savo maišą.

Ir rąžydamasis iš savo didžiojo pasitenkinimo, jis atvėrė burną naujam žodžiui. Jis pradėjo greičiau alsuoti. Visais savo sąnariais jis stengėsi išrasti žodį, kuris išsakytų viską, ką jis matė ir jautė šią laimingąją akimirką. Vienas po kito žodžiai prisiliesdavo jo gomurio ir vėl nuslydavo. <...>

Iš Algirdo Landsbergio kn. *Kelionės muzika**

III tekstas

KALBOS PABAIGA?

Pokalbyje dalyvavo Viktorija Daujotytė, Vytautas Rubavičius, Arvydas Šliogeris, Regimantas Tamošaitis.

<...> **Regimantas Tamošaitis:** Tai mūsų gamtamokslinio techninio gamybinio pasaulio tendencija: išski- riamas komunikacinis informacinis kalbos aspektas, sukuriamas mokslinis tokios kalbos vaizdinys ir primeta-

*Šaltinių bibliografija „Tekstų šaltiniai“ pateikta kiekvienos vadovėlio dalies pabaigoje.

mas visai kalbai, kad ją būtų galima lengviau praktiškai vartoti. Kaip įrankį, kaip informacijos ir komunikacijos išteklius. Tačiau komunikacija nėra bendravimas, nes bendravimas daug platesnis ir esmingesnis, sakyčiau, būtiškas dalykas. Su savo vaikais mes ne komunikuojame, o juos mylime ir su jais bendraujame. Tas bendra- mas nėra vien informacinis. <...>

Arvydas Šliogeris: Galiu pasakyti paprastai: natūralios – gyvosios kalbos arealas¹ vis labiau siaurėja, o techninės, arba žargono, kalbos – vis labiau plečiasi, vis labiau užgožia natūralią kalbą. Bet negali būti taip, kad šios sritys nesusiliestų. Informacinės kalbos masyvas milžiniškas ir kiekvieną akimirką dinzauriškai pučia- si, todėl jis pradeda traiškyti mažutį ir vis mažėjantį natūralios kalbos draustinį. Tai tokia lingvistinė Šagrenės odos istorija. <...>

- 1.1. Kokia tema sieja tekstus?
- 1.2. **Nurodykite** funkcinį tekstų stilių. Savo atsakymą **pagrįskite** tekstų turinio ir raiškos pavyz- džiais. (Remkitės patarimais p. 167–168.)
- 1.3. Koks pasakojimo tipas būdingas kiekvienam tekstui?
- 1.4. Ką atskleidžia tekstų pavadinimai?
- 1.5. Remdamiesi informacijos šaltiniais **išsiaiškinkite**, kam teikiama Antano Vaičiulaičio premija.
- 1.6. Koku tikslu autorius užsimena apie šios premijos laureatus?
- 1.7. **Apibūdinkite** antrojo teksto veikėjo dvasinę būseną. **Paaiškinkite**, kaip ji susijusi su posakiu „kaip Kalėdų Seniui išbėrus savo maišą“. Kokia raiškos priemonė yra šis posakis?
- 1.8. Kokią problemą kelia trečio teksto pokalbio dalyviai?
- 1.9. Iš ko atpažįstamas jų požiūris į svarstomą problemą?
- 1.10. Remdamiesi informacijos šaltiniais **išsiaiškinkite**, kas yra Šagrenės oda. Ko siekdamas autorius pasitelkia šį pavyzdį?
- 1.11. Kokios kalbos ypatybės akcentuojamos kiekviename tekste?
- 1.12. Iš kiekvieno teksto **parinkite** citatą, ryškiausiai atskleidžiančią pagrindinę jo mintį.
- 1.13. **Suformuluokite** visus tekstus siejančią pagrindinę mintį.

2. Parašykite 120–150 žodžių pastraipą argumentuotai atskleisdami savo požiūrį į tekstų problemas arba idėjas. (Remkitės patarimais p. 168.) Sugalvokite savo tekstui taiklų, įtaigų pavadinimą.

3. Savo darbus perskaitykite grupės draugams.

4. Paaiškinkite, koku tikslu naudojama vaizdinė medžiaga, kaip ji susijusi su tekstų tema, problema ar idėja.

¹ **Areālas** – ko nors (atskirų gyvūnų, augalų rūšių, naudingųjų iškasenų, kalbos reiškinių ir kt.) paplitimo sritis.

I SKYRIUS

KALBA KAIP SOCIALINIS KULTŪRINIS REIŠKINYS

AR KIEKVIENAS ŽMOGUS GALI TAPTI ASMENYBE?

TIKSLAI

Remiantis skaitytais tekstais aptarti lietuvių kalbos istorinę raidą, pagrindinius lietuvių kalbos tyrėjų darbus, susipažinti su kalbos tyrimo principais.

ŠIAME SKYRIUJE

PAKARTOSITE IR PAGILINSITE GEBĖJIMUS

- atpažinti ir apibūdinti pasakojimo, aprašymo, samprotavimo požymius tekste;
- atpažinti ir apibūdinti įvairių funkcinių stilių ypatybes;
- naudotis technologijų teikiamomis galimybėmis;
- rasti ir sisteminti svarbią informaciją, ją remiantis daryti išvadas.

SUSIPAŽINSITE

- su kalbos tyrimo darbų principais;
- su pagrindiniais lietuvių kalbos tyrėjų ir ugdytojų darbais, jų reikšme kalbos raidai.

MOKYSITĖS

- atpažinti autoriaus poziciją;
- atlikti kalbos tiriamąjį darbą.

ĮTVIRTINSITE ĮGŪDŽIUS

- atpažinti konkrečių tekstų tipą, žanrą, funkcinių stilių, paskirtį, raišką;
- kurti konkrečių tekstų tipo ir funkcinio stiliaus tekstus;
- tyrinėti lietuvių kalbos tyrėjų ir ugdytojų darbų žodyną, jo kaitos reikšmę lietuvių kalbos raidai;
- analizuoti ir kurti tekstus nurodytu aspektu.

PASITIKRINSITE, AR GEBATE

- remdamiesi kontekstu aptarti atskirų tipų, funkcinių stilių, žanrų tekstus;
- paaiškinti kalbos tyrėjų ir ugdytojų darbų reikšmę šiandienos kalbai;
- atlikti ir aprašyti tiriamąjį kalbos darbą: pasirinkti temą, išsikelti problemą, suformuluoti tikslus ir uždavinius, numatyti hipotezę, atrinkti medžiagą, ją išanalizuoti, apibendrinti ir pristatyti rezultatus.

1. Tekstų žanro, paskirties, raiškos būdas, autoriaus pozicija. Tekstas ir kompozicija

Kaip atpažinti įvairių tipų, stilių, žanrų tekstus?

Tekstas – tai išspausdintas, parašytas arba sakytinis žodinės formos kūrinys, jo fragmentas. Kad atpažintumėte tekstus ir galėtumėte juos vertinti bei kurti, turėtumėte žinoti **teksto tipų, funkcinį stilių, žanrų požymius**, gebėti **tekstą siesti su kontekstu**.

Tekstų formos ir žanrai

Tekstai yra įvairių formų: **rašytiniai, sakytiniai, vaizdiniai, mišrūs**.
Žánras – meno kūrinių klasifikavimo pagal struktūros požymius vienetas.

Teksto funkciniai stiliai	Formos ir žanrai	Paskirtis
Buitinis	Rašytinės formos žanrai: laiškas, interviu ir t. t. Sakytinės formos žanrai: monològas, dialògas, pokalbis, ginčas, greitakalbė, mitas, mįslė, patarlė, priežodis, užkalbėjimas ir t. t.	Tekstai skirti atlikti paprasto bendravimo (asmeninės komunikacijos) funkciją .
Publicistinis	Rašytinės formos žanrai: žinutė, straipsnis, reportažas, laiškas, interviu, esė ir t. t. Sakytinės formos žanrai: naujienos, reportažas, interviu ir t. t. Vaizdinės formos žanrai: naujienos, reportažas, interviu, reklama ir t. t.	Kuriami masinės komunikacijos tekstai, atliekantys informacinę ir poveikio funkcijas .
Administracinis	Rašytinės formos žanrai: įsakymas, protokolas, prašymas, gyvenimo aprašymas, charakteristika, sutartis ir t. t. Sakytinės formos žanrai: įsakas, deklaracija ir t. t.	Rašomi dokumentai, atliekantys pranešimo ir valdymo funkcijas .
Mókslinis	Rašytinės formos žanrai: straipsnis, recenzija, anotacija, studija, vadovėlis, žinynas, esė, metraštis ir t. t. Sakytinės formos žanrai: pranešimas, paskaita ir t. t.	Tekstai atlieka dalykinio pranešimo, patirties funkcijas .
Mėninis	Rašytinės formos žanrai: apsakymas, novelė, apysaka, romanas, poema, epas, pasakėčia, satyra, liaudies pasaka, literatūrinė pasaka, baladė, legenda, laiškas, esė ir t. t.; eilėraštis, sonetas, odė, himnas, giesmė, triole-tas ir t. t.; tragedija, komedija, drama, pjesė ir t. t. Sakytinės formos žanrai: liaudies pasaka, anekdotas, legenda, šiurpė ir t. t. Mišrios formos žanrai: komiksai ir t. t.	Tekstai atlieka estetinę ir poveikio funkcijas .

Pagal str. Rašytinio teksto žanrai

Autoriaus pozicija

Teksto suvokimui, jo priimtinumui nemažą įtaką daro autoriaus pozicijos raiška, jo kuriamas santykis su skaitytoju.

Adresanto (teksto autoriaus) ir adresato (skaitytojo) santykį įprastai lemia tam tikri veiksniai: **autoriaus pasirinkta pozicija, leidinio tipas ir tematika bei kalbinė adresanto raiška**. Šie aspektai glaudžiai tarpusavyje susiję. **Rašytojo poziciją**, tai yra kaip jis pateikia save skaitytojui: ar kaip visažinį, aukščiau esantį, todėl patariantį, konsultuojantį asmenį, ar kaip to paties lygio draugišką pašnekovą, su kuriuo nori ir gali dalytis savo patirtimi, **lemia leidinio tipas**. Nuo leidinio, suprantama, priklauso ir kas kartą vis kitokia autoriaus kalbinė raiška.

Adresanto ir adresato santykis ryškėja iš tekste vartojamų įvardžių, kreipinių, asmeninių veiksmažodžių, pasirinktų sakinių rūšių ir pan. Autoriaus tapatybė gali būti įvardijama įvardžiais *aš* ar *mes* arba slepiama beasmenėmis konstrukcijomis, neveikiamąja rūšimi, tai yra tomis kalbinės raiškos priemonėmis, kurios padeda kurti neegzistuojančio arba kolektyvinio autoriaus regimybę. Siekdamas susitapatinti su skaitytoju autorius paprastai renka daugiskaitos pirmąjį asmenį (*mes*) arba asmens raišką, išreikštą veiksmažodžio asmenuojamąja forma (pavyzdžiui, *rašome*). Tokia kalbinė raiška kuria glaudų rašytojo ir skaitytojo santykį, naikina skirtingus socialinius vaidmenis. Kurti draugišką santykį su skaitytoju taip pat padeda ir autoriaus pasirinkto teksto tipas: oficialesni tekstai paprastai būna vien informaciniai, objektyvūs, o tie, kuriuose matomas bendravimas su adresatu, – informaciniai dialoginiai. Kitaip tariant, pastaruosiuose tekstuose autorius siekia imituoti dialogą su savo skaitytoju ir tokiu būdu kuria artimą santykį. <...> Didesnio poveikumo pasiekama suasmeninant tekstą ir kiek tik įmanoma priartinant jį prie dialogo, prie šnekamosios kalbos struktūros, vartojant trumpus įvairių tipų sakinius, klausimus, sušukimus. Nesvarbu, koks būtų tekstas: subjektyvus ar objektyvus, jame visuomet galima aptikti rašytojo valios žymių ir nuomonės ženklų. Jei jie ir nėra įvardyti aiškiai, dažniausiai jaučiami iš to, kaip parašytas tekstas, kokie faktai ir kaip jie pateikti, kurie šaltiniai cituojami, kaip argumentuojama. Tai padeda suvokti, kaip autorius vertina ne tik aprašomuosius dalykus, bet ir patį adresatą. **Adresanto pozicija visuomet yra kuriama ir kintanti, kartais galinti kisti net tame pačiame tekste**.

Kurdamas tekstą autorius visada prieš akis turi įsivaizduojamą skaitytoją, į kurį atsižvelgdamas ir pasirenka atitinkamą rašymo manierą, adresuoja tekstą tam tikram skaitytojui. Kitaip sakant, autorius savo tekstu konstruoja idealų skaitytoją, sau tolygų ar nelygiavertį, mažiau žinantį ir išmanantį pašnekovą.

Idealusis skaitytojas – tai specialiai kuriama įsivaizduojamo skaitytojo pozicija, padedanti autoriui lengviau konstruoti tekstą. Šiam skaitytojui priskiriamos tam tikros ypatybės, į kurias atsižvelgus ir yra kuriamas tekstas. **Idealusis skaitytojas yra toks, kuris visiškai atitinka rašytojo įsivaizdavimą ir susitapatina su autoriaus jam skirta vieta ir vaidmeniu**, tai yra susirūpina dėl aprašomų problemų, supranta, ką rašytojas norėjo pasakyti, ir visiškai pasiduoda jo įtaigai: neprieštarauja, neprotestuoja, neieško priekabių ir net nemąsto kritiškai. Bet koks tekstas visuomet turi idealųjį skaitytoją – tam tikros socialinės klasės, amžiaus, lyties, išsilavinimo, etniškumo, tam tikrų pažiūrų ir nusiteikimo kalbamąja tema atstovą. Jei idealusis skaitytojas sutampa su realiuoju, tai rašytojui pavyko, jo tikslas pasiektas, o jei ne – autoriaus mintys sunkiai pasieks skaitytoją. Neįsivaizduojant auditorijos, teksto autoriui labai sunku nuspręsti, ką įtraukti į tekstą, o ką palikti už jo ribų, todėl ir manoma, kad kiekviename sakinyje esama idealaus skaitytojo atspindžių.

<...> **Žánras** lemia abiejų dalyvių (adresanto ir adresato) vietą bei paskirtį, tam tikrą autoriaus pozicijos raišką, santykį su skaitytoju bei rašomų tekstų paskirtį.

Pagal Rūtos Šlepikienės, Nijolės Linkevičienės str. *Autoriaus ir skaitytojo santykių raiška publicistinio stiliaus tekstuose*

Tekstas ir kontekstas

Kiekvienas tekstas sukuriamas tam tikru laiku tam tikromis aplinkybėmis, todėl jo **turinys, kalbinė raiška, forma priklauso nuo konteksto¹**.

Kontekstas yra reikšminė tam tikros teksto dalies aplinka. Kontekstas gali būti **sociokultūrinis, istorinis, literatūrinis, kalbinis (stilistinis)**. Sociokultūrinį, istorinį kontekstą sudaro rašytojo statusas (biografija, rašymo ritualas, žanro pasirinkimas ir kt.), istorinis laikotarpis (istoriniai įvykiai, asmenybės), socialinė ir kultūrinė aplinkos (socialinės sąlygos, tam tikro laikotarpio kultūros, meno reiškiniai); literatūrinį kontekstą – literatūrinis gyvenimas, tam tikros literatūrinės grupės, rašytojo socialiniai vaidmenys ir kt.; kalbinį – kalbos kodai, stilistiniai elementai, intertekstai² (intertekstualumas³), taip pat spausdinimo ir įtekstinimo⁴ efektai. Kontekstas gali būti **akivaizdus (kalbinis)** arba **numanomas (nekalbinis, kylantis iš situacijos)**. Kontekstas būtinas teksto daliai suprasti, jis yra arba gali būti išreikštas žodžiu, raštu, meno kūriniais (muzikos, dailės, teatro, kino, literatūros).

<...> 1943 metų vasaris, kovas. Vokiečių okupacinė valdžia skelbia Lietuvos jaunimo mobilizaciją į vokiškas SS eiles. Šaukia stoti ir vokiškom **bausmėm** nestojantiems **grūmoja**.
Jaunimas bausmių nenusigąsta. Jaunimas į SS neina. Jaunimas traukia:
– Tu girele, tu žalioji...
Jaunimas traukia į žaliąją girelę.
Jaunimo suėmimo įstaigose tarytum giltinės vaikštinėta. Į raštinę, kur turėjo būti paimta keli šimtai jaunuolių, ateina vos keturi penki, ir tie patys – šleivi, kreivi, persimetę it sudžiūvusi žagrė, luošį ir klipatos, aiškiai netinką SS šėkui pjauti.
Vokiečiai, jaunimo šaukėjai, sėdi pažaliavę. Gėdis į raštines dirstelti. Smulkūs šnipeliai ir kitokie **baudžiauninkėliai** palaižos zuja iš paskutiniosios. Jų pastangos – tuščios.
Kažkur iš požemio, iš tamsiųjų okupacinės valdžios kabinetų pro **baudžiauninkėlių pastumdėlių lūpas** girdėti įtūžęs **maurojimas**: lietuvių inteligentija gausianti, kas jai priklauso. Šitokios **kompromitacijos valdžia nedovanosianti**: Lietuvos jaunimas vokiečių generaliniam komisarui Rentelnui aiškiai pagadino karjerą. Rentelnas buvo patikinęs Berlyno dėdes, kad Lietuvoje, kaip ir kitur Pabaltijyje, „visa būsią tvarkoj“, o čia – **perkūnas žino, kas pasidarė!**

Sociokultūrinis, istorinis kontekstas: Antrojo pasaulinio karo laikotarpis, vokiečių okupacija Lietuvoje, rašytojas Balys Sruoga suimamas ir išvežamas į koncentracijos stovyklą, knygos „Dievų miškas“ žanras – memuarai.
Kalbinis kontekstas: gyvas, ironiškas kalbėjimas, būdingas Baliui Sruogai.

¹ **Kontekstas** – 1) prasmės atžvilgiu išbaigta teksto ištrauka, leidžianti tiksliai suprasti ją sudarančio žodžio, posakio ar sakinio reikšmę; 2) kokio nors fakto, įvykio, reiškinio aplinkybės, sąlygos, aplinka. ² **Intertekstas** – tekstas, į kurį nurodo skaitomas tekstas. ³ **Intertekstualumas** – teksto ryšys su kitais teksta; teksto ir kultūros, kurioje jis sukuriamas ir egzistuoja, ryšys. ⁴ **Įtekstinimas** – pavertimas tekstu.

„Na, kad jau griebtime – tai griebtime!“ – ateina rūgštūs balsai iš didžiųjų **Vilniaus gestapo rūmų**.
Gandų daugybė. Vienas už kitą baisesni. Oficialiai skelbiama: žiniomis niekas netiki. Teisybės niekas nežino. Ten esą jau tiek ir tiek žmonių suėmė, ten – jau išvežė, ten – jau sušaudė. Kaunė esą tiek ir tiek žmonių jau pritrūkė, provincijoje – trūksta dar daugiau.
Negera, nemiela dūšioje.
Et! Nuo likimo nepabėgsi! – numoji žmogus ranka. – Kas bus – tas bus, vis tiek: „Visi mes esame svečiai pasauly...“
Iš kažkur atsirado staigus noras skaityti knygas apie kalinių, apie katorgininkų gyvenimą. Apie jų skurdą, apie jų dvasios stiprybę, apie laisvės pasiilgimą. Prisirinkau tokių knygų, – apie klasi-
nų katorgininkų šalį, apie Sibirą. Skėstu Jose. Prisimenu Vaižganto paguodžiantį šauksmą:
– Lietuviai, nebijokite turmos!
Kovo 16 diena. Bevertaliojant kalinišką knygą, 23.30 valandą laiptuose pasigirsta sunkūs kaustyti žingsniai.
Trep trep trep, – vokiškai kaukši.
Pažvelgėme viens į kitą, išgirdę kaukšėjimą. Be žodžių aišku: „Ką dabar griebė?“
Duryse ilgas skambutis valdančiu tonu. Širdys stabtelėjo. Bato duslūs smūgiai į durų lentas.
Taip ir yra: du gestapininkai. Pilki. Pakaustyti. <...>
Balys Sruoga, Dievų miškas

Literatūrinis kontekstas: atskleidžiamas socialinis rašytojo vaidmuo.

- 1. Ką reikia žinoti, kad būtų galima atpažinti teksto paskirtį?
- 2. Kas parodo autoriaus poziciją? Atsakymą pagrįskite pavyzdžiais.
- 3. Kaip susijęs tekstas ir kontekstas? Pateikite pavyzdžių.

1. Perskaitykite tekstus, atsakykite į klausimus ir atlikite užduotis 1.1–1.10.
I tekstas¹
<...> Grįžęs po Čiurlionio muzikinio vakaro Jonas Jablonskis buvo labai suirzęs. Melodijos jam nepatikė, kažkaip ausiai nelietuviškai skambėjo. Kuomet štai panelė Šilingaitė pas jį svečiuodavusi, tai vikriai pralinks-mindavusi: Ein davatkos į Krinčiną-čud-ra-la-la-la, drožia skersai per beržyną-čud-ra-la-la-la. Tad nutarė Jablonskis į lietuvių kalbą natas pertaisyti. Ėmė skiemenuoti: Do-re-mi. Toliau: Fa-sol. Čia susimąstė: Fasol. Skamba bjauriai, slaviškai. O jeigu pabandžius taip: Pu-pa. Do-re-mi-pu-pa-le-si. Dar ilgai kankinosi Jablonskis, negalėdamas apsispręsti: natą „pa“ rašyti su nosine ar be. <...>
Palemonas Dračiula, Pasivaikščiojimai su Jonu Jablonskiu

¹ I ir II tekstų kalba taisytina.